

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

МЕДВЕДЄВ В. І.,
студент господарсько-правового
факультету
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ТОЛСТЕНКО Ю. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 341.1/.8:33

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ДЕЯКИХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРАВА

У статті аналізується юридична природа та зміст деяких спеціальних принципів міжнародного економічного права. Акцентується увага на правовій основі та істотних змістовних характеристиках розглядуваних принципів.

Ключові слова: *принцип невід'ємного суверенітету держав щодо своїх багатств, природних ресурсів і економічної діяльності, принцип економічної не-дискримінації, принцип взаємної вигоди, принцип найбільш сприятливої нації.*

В статье анализируется юридическая природа и содержание некоторых специальных принципов международного экономического права. Акцентируется внимание на правовой основе и существенных содержательных характеристиках рассматриваемых принципов.

Ключевые слова: *принцип неотъемлемого суверенитета государств относительно своих богатств, природных ресурсов и экономической деятельности, принцип экономической недискриминации, принцип взаимной выгоды, принцип наиболее благоприятной нации.*

The article analyses the legal nature and content of certain special principles of international economic law. The article focuses on the legal basis and essential characteristics of the considered principles.

Key words: *principle of permanent sovereignty of states over their wealth, natural resources and economic activities, principle of economic non-discrimination, principle of mutual benefit, principle of most favored nation.*

Вступ. Сьогоднішній стан розвитку міжнародного економічного права як однієї з визначальних і фундаментальних галузей сучасного міжнародного публічного права обумовлює необхідність вдосконалення механізму нормативного регулювання міжнародних економічних відносин. Основоположне значення в цьому процесі мають принципи міжнародного економічного права, що, характеризуючись певними ознаками і видовими особливостями,

формують його «кістяк», навколо якого групуються інші міжнародно-правові норми даної галузі [5, с. 165]. Одним з елементів єдиної, узгодженої системи принципів міжнародного економічного права є спеціальні принципи, що, породжуючись із загальних принципів міжнародного публічного права, стають їх галузевим «продовженням», визначаючи предмет і сутність галузі, зміст її нормативної бази.

Дослідження питання природи та змісту спеціальних принципів міжнародного економічного права набуло розвитку в працях провідних вчених-міжнародників, зокрема: М.В. Буromенського, Ю.В. Щокіна, В.Л. Чубарева, О.О. Харчука, Г.М. Вельямінова, В.М. Шумілова та інших.

Постановка завдання. Метою статті є формулювання теоретично та практично обґрунтованих висновків щодо юридичної природи і змісту спеціальних принципів міжнародного економічного права.

Результати дослідження. Інтенсифікація глобалізаційних, демографічних, макрота мегаекономічних процесів, поглиблення економічного співробітництва між державами, науково-технічний прогрес та інші чинники як міжнародно-правового, так і суто економічного характеру, обумовлюють стрімкий розвиток міжнародного економічного права. Безсумнівно, фундаментальну роль у цьому відіграють принципи міжнародного економічного права, що, виступаючи як загальні, керівні ідеї, засади галузі, слугують своєрідним нормативним базисом, з якого, власне, і генеруються міжнародно-правові норми й інститути. Формуючи ті чи інші положення, принципи водночас зберігають свою регулятивну властивість і поряд із нормами регламентують економічні відносини між основними суб'єктами міжнародного права.

Загальноприйнято, що принципи міжнародного економічного права за сферою поширення (за рівнем нормативного узагальнення) класифікуються на основні та спеціальні, водночас останні цілком або частково ґрунтуються на перших (генетичний аспект взаємозв'язку). Саме спеціальні принципи виконують системоутворювальну функцію в міжнародному економічному праві на галузевому рівні та визначають загальну спрямованість галузі, зміст її правового масиву [6, с. 508]. Інакше кажучи, галузеві принципи є модифікацією, проекцією основних на рівні міжнародного економічного права, деталізацією останніх відповідно до природи та специфіки об'єкта регулювання галузі. Наприклад, принцип суверенної рівності держав як основоположний принцип міжнародного права (*jus cogens*) у межах міжнародного економічного права трансформується в принцип невід'ємного суверенітету держав щодо їхніх багатств, природних ресурсів і економічної діяльності. У будь-якому разі дія та застосування основних і спеціальних принципів можливі винятково в системному поєднанні. Отже, усе вищесказане зумовлює необхідність і принципову наукову зацікавленість у дослідженні саме спеціальних (галузевих) принципів міжнародного економічного права.

Досить дискусійним є питання про виокремлення поряд з основними і спеціальними принципами так званих стандартів міжнародного економічного права. З одного боку, обґрунтовується існування такої правової категорії, зокрема, О.О. Харчук зазначає, що «стандарт застосовується лише тоді, коли досягнута згода між суб'єктами міжнародного економічного права про його впровадження у сферу договірних правовідносин, і лише між тими суб'єктами, які погодилися про його застосування між собою, і не можуть покласти зобов'язання на інших суб'єктів міжнародних економічних відносин; вони, на відміну від принципів, не мають чіткого і незаперечного імперативу» [7, с. 48]. З іншого боку, наголошується (насамперед, Г.М. Вельяміновим), що «стандарт міжнародного економічного права являє собою чіткий перелік «стандартних» вимог, що, у свою чергу, не притаманне конвенційним принципам, конкретні умови застосування яких обумовлюються в кожному конкретному випадку» [11, с. 103–104].

Зосередимо увагу на змістовній характеристиці деяких спеціальних принципів міжнародного економічного права.

Принцип невід'ємного суверенітету держав щодо власних багатств, природних ресурсів і економічної діяльності, як уже згадувалося вище, безпосередньо впливає із

принципу суверенної рівності держав. Правову основу такого принципу становлять ст. ст. 2, 5 Хартії економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 р. (далі – Хартія), п. 4 Резолюції 3201 (S-VI) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) «Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку» від 1 травня 1974 р. (далі – Декларація), а також Резолюція 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї ООН «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами» від 14 грудня 1962 р. (далі – Резолюція). Здійснивши аналіз положень зазначених нормативних актів, ми дійшли висновку, що зміст даного принципу становлять беззаперечні права держав: а) право володіння, користування й експлуатації багатств і природних ресурсів; б) право регулювання та контролю над іноземними інвестиціями в межах дії національної юрисдикції, відповідно до внутрішнього законодавства та національних цілей і першочергових завдань; в) право регулювання та контролю за діяльністю транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) у межах дії національної юрисдикції; право вживати заходів щодо забезпечення того, щоб така діяльність не суперечила її внутрішньому праву та відповідала економічній і соціальній політиці; г) право націоналізувати, експропріювати, передавати іноземну власність і примусово відчужувати порядком реквізиції. Націоналізація, експропріація й реквізиція повинні ґрунтуватися на мотивах суспільної користі, безпеки чи національних інтересів, що визнаються більш важливими, аніж суто особисті, або приватні інтереси як громадян, так і іноземців. У всіх випадках держава, що застосовує такі заходи, має надати відповідну компенсацію згідно з національним правом і усіма обставинами, які держава вважає доречними; г) право на належне відшкодування та компенсацію за використання природних ресурсів чи за шкоду, що була їм завдана; д) право об'єднуватися в організації виробників первинної сировини (наприклад, держави-члени ОАПЕК).

Принцип економічної недискримінації, насамперед, полягає в праві кожної іноземної держави на надання їй, її фізичним і юридичним особам, товарам та послугам, що виробляються або надаються з території цієї держави, таких умов, що є не гіршими за ті, що надаються будь-якій третій державі, її фізичним і юридичним особам, товарам та послугам, і в кореспондуючому цьому праву обов'язку відповідної держави не погіршувати умови для окремої держави порівняно із загальним умовами, що надаються будь-яким іншим третім держав, не запроваджувати диференційованих (вибіркових) обмежень у сфері зовнішньоекономічних відносин. Окрім цих аспектів, можна зазначити як змістовну характеристику даного принципу і право кожної держави брати участь у міжнародній торгівлі й інших формах економічного співробітництва незалежно від будь-яких відмінностей у політичній, економічній, соціальній системах. Це регламентується в ст. 4 Хартії. Так, кожна держава має право брати участь у міжнародній торгівлі й інших формах економічного співробітництва незалежно від будь-яких відмінностей у політичній, економічній, соціальній системах. Жодна держава не може піддаватися будь-якій дискримінації, заснованій лише на цих відмінностях.

Водночас заслуговує на особливу увагу висновок Комісії міжнародного права ООН, викладений у доповіді про роботу її 28-ої сесії, про те, що принцип економічної недискримінації може розглядатися як універсальна норма, на яку може посилатися будь-яка держава. Однак держава не може посилатися на цей принцип проти держави, що надала особливо сприятливий режим третій державі, якщо заінтересована держава сама користується загальним недискримінаційним режимом нарівні з іншими державами. Вимога бути прирівняною (насамперед, в економічній сфері) до держави, якій надаються найбільш сприятливі (пільгові) умови, може бути пред'явлена лише на підставі явно вираженого зобов'язання держави, що надає переваги, у формі клаузули про найбільш сприятливу націю [4].

Варто погодитися із В.М. Шуміловим і В.Л. Чубарєвим, які зазначають, що сьогодні існує чимало законних винятків із даного принципу. Так, зокрема, «зовнішньодискримінаційним», але юридично правомірним є надання загальних невзаємних і недискримінаційних тарифних преференцій для держав, що розвиваються (відповідне положення закріплюється в ст. 18 Хартії), надання загального преференційного, невзаємного і недискримінаційного режиму таким державам (ст. 19 Хартії), надання преференцій державами, що розвиваються,

одна одній (ст. 21 Хартії). Також не можна розцінювати як акт економічної дискримінації: а) заходи захисту внутрішнього ринку та національної економіки (обмеження або повна заборона імпорту/експорту); б) переваги, які надають держави одна одній у межах економічних інтеграційних об'єднань; в) пільги, якими користуються держави в межах прикордонної торгівлі; г) засоби, за допомогою яких надаються можливості вільного доступу до моря держав, які не мають до нього виходу; г) контрзаходи з метою забезпечення дотримання державою-правопорушницею своїх зобов'язань; д) заходи захисту публічного порядку і безпеки держави (*ordre public*), життя та здоров'я громадян.

Засади принципу взаємної вигоди опосередковано визначено Хартією, яка в ст. 26 фіксує, що «міжнародна торгівля має здійснюватися <...> на основі взаємної вигоди». Сутність даного принципу полягає у взаємному праві держав на справедливий розподіл вигод і зобов'язань порівнюваного (тобто таких, що через свої об'єктивні властивості допускають порівняння за тими чи іншими критеріями) об'єму [10]. На думку В.Л. Чубарева, «вимога взаємності в міжнародних економічних відносинах починається з обопільності (взаємності) інтересів держав, які вступають у взаємодію, тобто з політичної взаємності, яка виражається в спрямованості воель держав на правове врегулювання об'єкта (об'єктів). <...> Результатом такого врегулювання є міжнародно-правова норма, що відтворює досягнутий обопільний баланс інтересів» [8, с. 50]. Отже, продовжуючи думку вченого, варто наголосити на тому, що спільна політична спрямованість держав трансформується в економічну (а також правову) взаємодію, що виражається в обміні «відшкодуваннями» (інакше кажучи, за певний ресурс, благо, право, обов'язок держава надає інший, заздалегідь визначений у міжнародному договорі, ресурс, благо, право, обов'язок – В. М.; Ю. Т.).

Принцип взаємної вигоди досить умовно можна розглядати: а) в якісному і кількісному аспекті. Якісний аспект – це сам факт однакової спрямованості інтересів держав, їх політико-економіко-правова взаємодія щодо визначених об'єктів. У свою чергу, кількісна сторона (аспект) являє собою конкретні обсяги та кількість взаємних матеріальних і нематеріальних вигод, що підлягають обміну і визначаються домовленістю сторін; б) у формальному та матеріальному аспекті. Формальний аспект взаємності розкривається через рівність, ідентичність, збалансованість прав і обов'язків держав, а матеріальний аспект – через рівнозначність, еквівалентність вигод чи зобов'язань. Природно, що матеріальну сторону взаємності однозначно, у «твердому» розмірі встановити вкрай складно, особливо коли самі об'єкти мають принципово різну економічну чи юридичну природу або наділені такими характеристиками, що унеможливають або значно ускладнюють їх матеріальну (ціннісну) порівнюваність або кількісне вимірювання. Матеріальна взаємність – це особливий випадок взаємної вигоди, проте не єдиний, та й не найголовніший [10], [8, с. 51]. Але не завжди можна казати про отримання рівнозначних «відшкодувань» і за формальної взаємності, адже закріплення рівних і збалансованих прав і обов'язків робить їх юридично рівними, але залишає фактично (матеріально) нерівними; саме тому потужніша економіка набуває переваги у сфері обміну вигодами та зобов'язаннями над юридично рівною, але фактично слабшою економікою. Прикладом прояву формальної взаємності є надання державами одна одній національних режимів у сфері правового статусу юридичних осіб.

Правова регламентація принципу найбільш сприятливої нації, насамперед, міститься в ст. 26 Хартії, яка досить опосередковано визначає, що «міжнародна торгівля повинна здійснюватися <...> на основі взаємного надання режиму найбільшого сприяння». Варто наголосити на тому, що даний принцип у науковій літературі іменується по-різному: чи то «принцип (режим) найбільш сприятливої нації», чи то «принцип (режим) найбільшого сприяння». Різницю пропонується вбачати в ознаці суб'єктного складу міжнародних відносин, які регулюються цим принципом: «принцип найбільш сприятливої нації» варто застосовувати до держав-партнерів, їхніх фізичних та юридичних осіб, товарів і послуг, а «принцип найбільшого сприяння» – щодо інших суб'єктів міжнародного права (насамперед, міжнародних міжурядових організацій). Хоча деякі науковці (В.М. Шумілов) вказують, що в діловій практиці дані терміни вживаються як синоніми [10].

Принцип найбільш сприятливої нації полягає в юридичному зобов'язанні держави забезпечити державі-партнеру, її фізичним та юридичним особам, товарам і послугам на основі взаємності (виняток – держави, що розвиваються) найбільш сприятливі (пільгові) умови, які вже надані або можуть бути надані в майбутньому будь-якій третій державі, її особам, товарам і послугам. Держави, що надають такі пільгові умови, є бенефіціантами, а держави, які їх отримують, – бенефіціаріями.

Варто наголосити на тому, що сфера дії та застосування такого принципу визначається окремим застереженням (клаузулою) про найбільше сприяння (most favored nation clause) у міжнародному договорі. Отже, можна дійти висновку, що цей принцип має конвенційний (договірний) характер, тобто посилання на нього може здійснюватися лише в разі наявності міжнародного договору і закріплення в ньому клаузули про найбільше сприяння. Примітно, що на цій підставі можна відмежувати розглядуваний принцип від деяких інших (наприклад, від принципу економічної недискримінації, що є загальною нормою, і посилання на який допускається з боку будь-якої держави).

Згадана клаузула, своєю чергою, може охоплювати як усю сферу міжнародної торгівлі, так і окремі види міжнародних економічних відносин (наприклад, лише митні платежі). Незважаючи на безумовний конвенційний характер даного принципу, деякі вчені-міжнародники (В.М. Шумілов, Г.М. Вельямінов, В.Л. Чубарєв) пропонують класифікацію сфер, в яких допускається застосування останнього. Зазначимо деякі з них: а) митна торгівля (митні платежі, нетарифні міри регулювання торгівлі, зокрема й адміністративні правила, технічні стандарти); б) сфера валютно-фінансових відносин (податки з валютних операцій, недопущення подвійного оподаткування); в) сфера правового статусу фізичних та юридичних осіб (порядок створення і діяльності іноземних юридичних осіб, юридичних осіб за участю іноземних інвесторів); г) питання, пов'язані із правосуддям (визначення застосованого права, процесуальна правосуб'єктність іноземців, осіб без громадянства, визнання і виконання в Україні рішень іноземних судів) тощо.

Подібно до принципу економічної недискримінації принцип найбільш сприятливої нації передбачає чимало легальних винятків, які, примітно, є такими самими, що мають місце у сфері дії першого.

Попри всю подібність, існує суттєва різниця між ними, яка полягає в тому, що принцип економічної недискримінації вимагає надання державі, її фізичним та юридичним особам, товарам і послугам умов не гірше за ті, що надаються будь-якій третій державі, її особам, товарам і послугам, тоді як принцип найбільш сприятливої нації – найбільш сприятливих (пільгових) умов.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що спеціальні принципи міжнародного економічного права виступають галузевою проекцією, деталізацією, результатом трансформації основних принципів, які поряд із міжнародно-правовими нормами здійснюють нормативно-правове регулювання макро- та мегаекономічних відносин суб'єктів міжнародного права.

Зміст принципу невід'ємного суверенітету держави щодо своїх багатств, природних ресурсів і економічної діяльності зводиться до прав держав володіти, користуватися й експлуатувати свої багатства та природні ресурси; регулювати і контролювати іноземні інвестиції; регулювати та контролювати діяльність ТНК; здійснювати націоналізацію, експропріацію, реквізицію та передавання іноземної власності. Принцип економічної недискримінації полягає в праві кожної держави вимагати надання їй, її фізичним і юридичним особам, товарам і послугам умов, що є не гіршими за ті, що надаються будь-якій третій державі, її особам, товарам та послугам. Принцип взаємної вигоди розкривається через право держав на справедливий розподіл вигод і зобов'язань, а принцип найбільш сприятливої нації – через юридичний обов'язок держави надати іншій державі, особам, товарам і послугам найбільш сприятливі (пільгові) умови, що надаються або можуть бути надані в майбутньому будь-якій третій державі, її фізичним та юридичним особам, товарам і послугам.

Визначення змісту згаданих принципів дозволяє визначити як спільні риси, так і суттєві відмінності, що має велике значення як в теорії (зокрема, під час виділення нових принципів і усунення старих, положення яких не відповідають часу), так і на практиці (насамперед, виявлення й усунення колізій і прогалин у змісті останніх у конкретних ситуаціях, вдосконалення механізму міжнародного праворегулювання міжнародних економічних відносин).

Список використаних джерел:

1. Хартія економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_077
2. Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку : Резолюція 3201 (S-VI) від 1 травня 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_339
3. Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами : Резолюція 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1962 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_819
4. Report of the International Law Commission on the work of its twenty-eighth session, 3 May – 23 July 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/reports/a_31_10.pdf&lang=EFSXP
5. Харчук О.О. Визначення природи та змісту спеціальних принципів міжнародного економічного права / О.О. Харчук // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 3. – С. 164–171.
6. Харчук О.О. Розвиток системи принципів міжнародного економічного права / О.О. Харчук // Законодавство України : проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів XIII Всеукр. наук.-практ. конф.; Нац. акад. наук України, Київ. ун-т права. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2012. – С. 505–512.
7. Харчук О.О. Критерії класифікації принципів міжнародного економічного права / О.О. Харчук // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право». – Ужгород : Поліграф центр «Ліра», 2006. – Вип. 6. – С. 47–51.
8. Чубарєв В.Л. Міжнародне економічне право : [підручник] / В.Л. Чубарєв. – К. : Юрінком-Інтер, 2009. – С. 46–57.
9. Міжнародне право : [навч. посібник] / за ред. М.В. Буроменського. – К. : Юрінком-Інтер, 2005. – С. 238–241.
10. Шумилов В.М. Международное публичное экономическое право / В.М. Шумилов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bibliotekar.ru/mezhdunarodnoe-pravo-4/>
11. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс : [учебник] / Г.М. Вельяминов. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 496 с.

